

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Η ΕΞΑΓΩΓΗ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΕΞ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ο άειμνηστος βιβλιοθηκάριος τῆς ιερᾶς Μονῆς Διονυσίου Εὐθύμιος Διονυσιάτης μοῦ ἀπέστειλε πρὸ διετίας ἀντίγραφον ἐγγράφου, ἀποκειμένου εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς, τὸ ὅποιον ὁ Ἰδιος εἰς τὴν συνοδεύουσαν αὐτὸν ἐπιστολὴν χαρακτηρίζει ὡς πολλαπλῶς ἐνδιαφέρον, καὶ δὴ 1) διὰ τὴν πτωχείαν τῶν μοναστηρίων, τὰ ὅποια δὲν ἴμποροῦσαν νὰ ζήσουν ἄνευ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ κόσμου, 2) διότι ἐξ αὐτοῦ ἔξαγεται ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐπώλουν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν κώδικας, ὅπως λ.χ. εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μοσκοβίας, 3) διὰ τὴν πληροφορίαν, ὅτι αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ ἀπηγόρευον τὴν ἔξαγωγὴν βιβλίων, καὶ 4) διότι πλὴν τῶν γνωστῶν σλαβικῶν μονῶν δύο ἐπὶ πλέον, ἡ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ Ἀγίου Παύλου, ἔχουσιν ἥγουμένους σλαβιστὶ ὑπογράφοντας. Τὸ ἐγγραφον, τὸ ὅποιον δὲν διακρίνεται διὰ τὴν λογιότητα τῆς γλώσσης καὶ τὴν ὀρθογραφίαν, εἶναι χαρτῶν $0,42 \times 0,31$, τὸ κείμενον καταλαμβάνει τὰ 0,20, τὸ δὲ ὑπόλοιπον αἱ ὑπογραφαὶ, ἀπασιὶ ίδιοχειροι. Η γραφὴ εὐανάγνωστος, ἡ δὲ συντήρησις καλή. Χρονολογία 1654 ἢ 1694, διότι δὲν εἶναι σαφὲς ἂν τὸ τρίτον γράμμα εἶναι ν ἢ η. Τὸ ἐγγραφον ἔχει ὡς ἔξης.

† Διὰ τῆς παρούσης μας διμολογίας καὶ ἀποδεῖξεως δηλοποιοῦμεν πάντες ἡμεῖς οἱ ενδεθέντες τοῦ Ἀγίου Ὁρίου, πασῶν τῶν μοναστηρίων ὅτε καθηγούμενοι, καὶ γέροντες τῆς συνάξεως τὸ πῶς μὲ τὴν ἡδίαν μας γνόμην, καὶ προσάρτεον γράμματος, καὶ ὑποσχόμεσθεν εἰς τὴν διμολογίαν ταύτην, ὅτι ὀφέποτε καιροῖς θελήσει καὶ μᾶς γηρωψῆ ὁ ἀγάς μας ὁ μποσταντζήμπασης διὰ τὰ παλαιάν μας βιβλίαν, ὅπου ἐδώκαμεν τοῦ βασιλέως τῆς μοσκοβίας, καὶ αὐτὰ τὰ ἐδώκαμεν ἀπὸ πολὴν μας ἐπτωχίαν. καὶ τὸ ὄλλον τὸ πῶς νὰ ἔχουν τὰ ἐπτωχά μοναστήρια νὰ πιγένονται νὰ τοὺς δίδῃ ἐλεημοσύνην νὰ πορεύονται οἱ πτωχολογία. ὅτι δίχως τὴν ἐλεημοσύνην τοῦ κόσμου δὲν εἶναι βολετὸν νὰ πορεύωμεν. διμίος καὶ διὰ τὸν ζαπτιτζή μας τὸν τζαφρό αρά. ἀν ἵσος καὶ δὲν εἶναι καὶ αὐτὸς εἰρηνίκὸς ὅτι νὰ εὐγῇ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἀπεσταλμένος ἥγουν ὁ μόσκωβος μετά βιβλία ἀπὸ τὸ ἄγιον Ὅρος εἰρηνικὸς ἡμεῖς ὅλοι ὑμισθιμαδὸν νὰ ἔχωμεν, νὰ ἀποκρενόμεστεν, μὲ ἱον τρόπον δυνηθοῦμεν. εἰμὲν καὶ ἀν ἵσος καὶ δὲν εἶναι στερκτὸς κατὰ τὴν διμολογίαν του, καὶ τὴν συμφωνίαν μας ὅπου ἐκάμαμεν διὰ τὸν μουκαντάν καὶ θελήση νὰ κάμνῃ τὰ ἐδικά του, καὶ νὰ μᾶς φίγην αβανίας καὶ δὲν εἶναι εἰρηνικὸς κατὰ τὴν συμφωνήναν διότι ἐκάμαμεν. ἀμή κάμνη καθὼς εἶναι μαθημένος καὶ δὲν εἰρηνεύψῃ νὰ ἀποκρύνουμέστεν δῆλοι ψυχῆ τε καὶ σώματι. διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τὰ ἐπτωχά μοναστήρια. καὶ διὰ τὸ βέβαιον τῆς ἀληθείας ὑπογράφομεν ὄλλοι μας μὲ τὰ ἰδιά μας χέρια.

εἰς αχν (ἢ η) δ ἐν μηνὶ Ιουνίῳ

† προηγ. τῆς Λαούρας Σωφρόνιος καὶ μὲ ὄλον μου τὸ μοναστήρι μόνονθεν

† προηγ. τοῦ Βατοπαιαδίου μάξιμος μὲ ὄλο μου τὸ μοναστήρι στέργομεν τὰ ἀνοθεν.

† βίκτωρ ἰγούμεν χιλαντάρσκη... (σλαυϊστὶ)

- † προηγ. τῶν Ιβήρων Γαλακτίων ἱεροῦ. με ὀλον μου τὸ μοναστήριο. στέρεγομεν τὰ
ἄνοιθεν.
- † προηγ. διονυσιάτης αλήμης ἱερ. μὲ ὀλον μου τὸ μοναστήριον στέρεγομεν τὰ
ἄνοιθεν.
- † προηγ. καὶ δικέως τοῦ παντοκράτορος ἱερ. καὶ μολὼ τὸ μοναστήριο στρεγογιμεν τάνοθεν.
- † καθηγουμενος του Ξηροποτάμου Γενάδιος ἱερ. ὑπόσχομαι τὰ ἄνοιθεν μὲ ὀλον
μου τὸ μοναστήριο
- † καθηγούμενος του Κουτλουμουσίου Ιωάσαφ ἱερ μὲ ὀλον μου τὸ μοναστήριο ὑπό-
σχομεν τὰ ἄνοιθεν.
- † Δανιὴλ ἱερομ. σιμοπετριώτης μὲ ὀλον μου τὸ μοναστήριο ὑποσχόμενθυ τὰ ἄνοιθεν.
- † Πρωηγουμενος του σιμεονοῦ στέργον τὰ ἄνοιθη. (Ἐσφιγμένου)
- † τὸν ρουσοῦ Γερμανὸς γραφο. (ἔλληγιστι)
- † σεραφὶμ ἐκ τοῦ σταυρονικίτα στέργο τὰ ἄνοιθεν.
- † Γερασημ Ξενοχ. (σλαβιστὶ)
- † Γηρασημος τοῦ κασταμονίτου στέργο τὰ ἄνοιθεν
- † ο νηγούμενος φηλωθέου Γρηγόριος ἱερωμ. στέργο τὰ ἄνοιθεν.
- † Χριστάφωρος γριγοριάτης
- † Παρθένιος τοῦ καρακάλου.
- † ἡγούμενος ἐκ τοῦ Ζωγράφου (σλαβιστὶ)
- † ἐκ τοῦ δοχιαρίου τερόθεων:
- † Ακακια νηγούμεν ΠΚ σκη ΠΑΒΛΛΑ... (σλαβιστὶ)

ΣΤ. Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ ΦΙΡΜΑΝΙΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΛΑΤΤΑΔΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1486

Κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Βλατταδῶν¹ ὑπὸ τοῦ γρά-
φοντος παρελείφθη ἐν φιρμάνιον τοῦ ἔτους 891 'Ἐγείρας (1486), ἐκδοθὲν ἐπὶ τῆς
βασιλείας Μπαγεζήτ τοῦ Β', υἱοῦ τοῦ πορθητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μεζιέτ
τοῦ Β'. Ἡ παράλειψις δὲν βιαφύνει τὸν ἐπιμεληθέντα τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀρχείου,
ἐχει δὲ μικράν τινα ἴστοριαν.

Ὑπὸ τοῦ ἀποβιτώσαντος ἀειμνήστου καὶ σεβαστοῦ φίλου, ἡγουμένου δὲ τότε
(1942) τῆς Μονῆς Βλατταδῶν Ἰωακεὶμ Ἰβηρίτου, εἰχεν ἀποσταλῆ τὸ ἔγγραφον εἰς "Ἄγιον
Ορος πρὸς διαφύλαξιν ἐνεκα τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, διότι ἐθεωρεῖτο, ἐκ κακῆς
προφανᾶς μεταφράσεως, ὡς τὸ παλαιότερον φιρμάνιον παροχῆς προνομίων εἰς τὴν
μονήν, χορηγηθὲν ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ τῆς Θεσσαλονίκης σουλτάνου Μουράτ τοῦ Β'.
Τοῦτο βέβαια δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ είναι ἀληθές, δις ἔγραφα εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς
ἐκδόσεως τοῦ ἀρχείου τούτου,² ὅπου καὶ παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀρχείου δὲ νῦν ἡγούμενος τῆς Μονῆς φίλος ἀρχι-
μανδρίτης Παγκράτιος Ἰβηρίτης, ταξιδεύσας πρὸ τινων μηνῶν εἰς "Ἄγιον Ορος, μοὶ
προσεκόμισε τὸ φιρμάνιον, τὸ δόποιον δημοσιεύω κατωτέρῳ ἐν φωτοτυπίᾳ καὶ μετα-
φράσει³ καὶ τὸ δόποιον χρονολογικῶς ἔρχεται δεύτερον κατὰ σειρὰν μεταξὺ τῶν δη-

¹ 'Ιστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Γ'. Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατταδῶν 1446 - 1839.

*Ἐπιμελεία 'Ι. Βασδραβέλλη. Θεσσαλονίκη 1955.

² Αὐτόθι, σελ. ᷂.

³ Τὸ δημοσιεύμενον φιρμάνιον μετεφράσθη ἀπὸ τὸν κ. Λάζαρον Μαμζορί-
δην, συνταξιοῦχον, τέως διευθυντὴν τοῦ μεταφραστικοῦ γραφείου.

μισιευθέντων ἐγγάφων τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς Βλαττάδων.

Τὸ φιρμάνιον ἔξεδόθη, ὡς ἀνωτέρῳ ἐλέχθη, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μπαγεζήτ τοῦ Β' ἐξ ἀφοριῆς διαταράξεως τῆς νομῆς καὶ τῆς ἀσυδοσίας τῆς μονῆς ὑπὸ διαφόρων Τούρκων τιμαριούχων, τῆς ὅτοίας ἀπήλαυν εἰτη συνεπείψ προνομίων, χορηγηθέντων ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Β', καὶ τὰ δόπια ἀναφέρονται εἰς δημιούργηθέν φιρμάνιον.¹ Τὸ νέον φιρμάνιον ἀνανεώνει τὰ χορηγηθέντα προνόμια καὶ διατάσσει τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐκβιασμῶν καὶ τῆς τυραννίας, τῆς ἀσκούμενης ὑπὸ τῶν τιμαριούχων κατὰ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν περαιτέρω διαταράξεως τῆς νομῆς καὶ διακατοχῆς, ἀποτελεῖ δὲ στοιχεῖον χρήσιμον διὰ τὴν ἔρευναν τῶν χορηγηθέντων προνομίων εἰς τοὺς χριστιανούς ἐν γένει κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοχρατίας.²

Mετάφρασις

Αὐτοχρατορικὸν μονόγραμμα σουλτάνου Μπαγεζήτ.

Σοφολογιώτατε ἴεροδίκα Θεσσαλονίκης, καίγημα τῶν κριτῶν καὶ τῶν δικαστῶν, ἔρμηνευτὰ τῶν θρησκευτικῶν διατάξεων καὶ κανόνων, εἴη διαρκής ἡ σοφία σου.

Μόλις φθάσῃ τὸ ὑψηλὸν αὐτοχρατορικὸν φιρμάνιον,³ ἔστω γνωστὸν ὅτι πρό τινος χρόνου οἱ μοναχοὶ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μονῆς Βλαττάδων,⁴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀειμνήστου πατρός μου,⁵ εἶχον ὑπὸ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀνεγνωρισμένα κτήματα, διὰ τὰ δόπια κατέβαλλον κατὰ ὡς φρόνον ὀνίων,⁶ φρόνον προβάτων,⁷ κήπων, ἀμπελώνων, ἔλαιων καὶ ἄλλων, κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ἐκείνην ἐχορηγήθη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου πατρός μου ἵερᾳ ἀπόφασις.⁸ Ἐν συνεχείᾳ τὴν ἱερὰν ταύτην ἀπόφασιν προσεκόμισαν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην μου καὶ ἡτήσαντο καὶ ἀπὸ ἐμὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγκριτικὴν ἀπόφασιν.⁹ Ἐγὼ δὲ δέεταξα καὶ ἡγενήθησαν τὰ βιβλία, ἐκ τῶν δόπιων διεπιστάθη δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον οἱ μοναχοὶ εἶναι ἀπηλλαγιένοι φόρων καὶ κατόπιν τούτου εἶχον ἐγκρίνει καὶ ἐγὼ καὶ εἶχον διατάξει τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀπόφασεως

Τώρα διώς οἱ μοναχοὶ ἀνέφερον δὲ οἱ τιμαριοῦχοι τοὺς ἐτυράννουν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡγενήθησαν ἐκ νέου τὰ σουλτανικὰ βιβλία, διεπιστάθη δὲ δὲ ήταν ἵερᾳ ἀπόφασις τυγχάνει σύμφωνος μὲ τὴν εἰς τὸ σουλτανικὸν βιβλίον ἐγγραφήν.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀπεφασίσθη ὅπως δοθῇ εἰς χεῖρας των εἰς ἀντικαταστασιν τῆς παλαιᾶς νέα ἀπόφασις. Πρέπει νὰ ἴδης τὴν εἰς χεῖρας των ἱερὰν ἀπό-

¹ Αὐτόθι, σελ. 1, ἔγγρ. 1.

² Πρβλ. Πανταζόπουλος, Τινά περὶ προνομίων ἐπὶ Τουρκοχρατίας. Αρχ. Ἰδιωτ. Δικαίου, τ. I' (1944).

³ Τὸ τουρκ. κείμενον: *Τεβκή ρεφίκ Χονμαγιούν.*

⁴ Τὸ τουρκ. κείμενον: *Οδλατάδος.* Καὶ εἰς τὸ δεύτερον λοιπὸν κατὰ σειρὰν φιρμάνιον, ὡς ἐτόνισα εἰς τὰ προλεγόμενα, ἡ ὀνομασία Τσαούς μχναστήρ εἶναι ἀγνωστος.

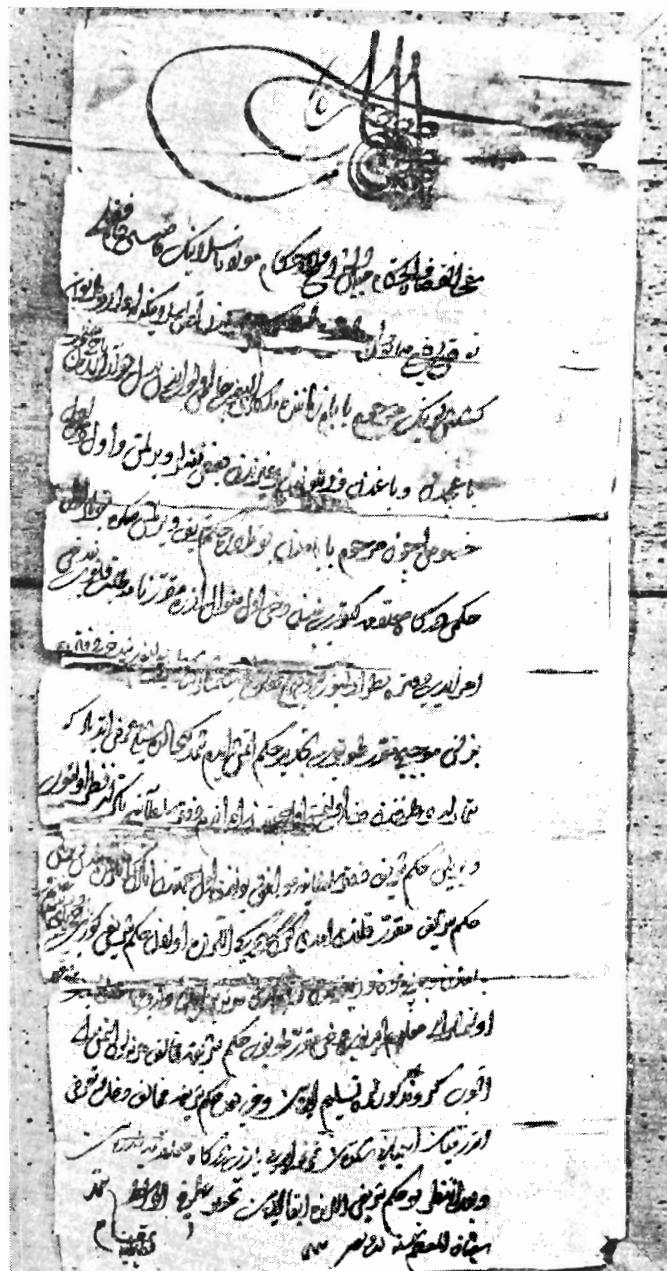
⁵ Διαπιστοῦται λοιπὸν καὶ ἐκ τοῦ φιρμανίου τούτου δὲ διὰ πρώτην φοράν ἐχορηγήθησαν τὰ προνόμια ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ κατὰ τὸ ἔτος 1446, ἥτοι 15 ἔτη μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐνισχύεται ἐνταῦθι ἡ γνώμη, ἣν διεπύπωσα εἰς τὰ προλεγόμενα, περὶ ἀνυπαρξίας παλαιοτέρου φιρμανίου.

⁶ Τὸ τουρκ. κείμενον: *μπάτς.*

⁷ Τὸ τουρκ. κείμενον: *γίσμι γκασάμ.*

⁸ Τὸ τουρκ. κείμενον: *χούμικι σερήφ.*

⁹ Τὸ τουρκ. κείμενον: *μουκαρέμ ναμέ.*

Τὸ φιλμάνιον

ψαμιν καὶ νὺ καταπινθίσῃς γνωστὸγ¹ τρόπον προβάτων, κήπων, ὀμπελώνων, ἐλαιώνων καὶ ἄλλων, ἐάν δὲ ἐλήφθη τι παρ'² αὐτῶν, νὰ τοις ἐπιστραφῆ.

Ἐφεξῆς νὰ μὴ ἐπιτρέψῃς ἀνάμιξιν ἢ ἀντίθετον ἐνέργειαν πρὸς τὴν Ἱερὰν ἀπόφασιν. Τοὺς μὴ ὑπακούοντας ἢ ἐναντιουμένους νὰ ἀναφέῃς εἰς τὴν Πύλην μου, ἀφ' οὗ δὲ ἵδης τὴν παροῦσαν Ἱερὰν ἀπόφασιν νὰ τὴν παραδόσῃς καὶ πάλιν εἰς χειρας των.

Ἐγράφη κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Σιαμπάν τοῦ ἔτους 891² ἐν τῇ ἔδρᾳ Κωνσταντινουπόλεως.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

Θαῦμα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἢ Παναγίας Λαγουδιανῆς

Ο ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλος στρατηγὸς ἐ.ἄ. Ἀστεριάδης ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου, καὶ τὸν εὐχαριστῶ δι' αὐτό, τὸ πρωτότυπον κατωτέρῳ δημοσιευμένου ἀπολυτίκιον μετὰ τῆς συνεχομένης ίστορικῆς σημειώσεως, συνταχθὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν 10ην Ἀπριλίου 1852 ὑπὸ τοῦ Ἱερομονάχου Γρηγορίου, ἐφημερίον τοῦ γνωστοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀλλως γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Παναγίας Λαγουδιανῆς. Τό τε ἀπολυτίκιον καὶ ἡ ίστορικὴ σημείωσις ἀναφέρονται εἰς θαῦμα, συμβάν κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Δὲν γνωρίζομεν τὴν ἡλικίαν τοῦ συντάκτου κατὰ τὸ ἔτος 1852, ἀπέχον μόνον 27 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνέβη τὸ θαῦμον, δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ ὑπῆρξεν οὗτος καὶ αὐτόπτης μάρτυς· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αἱ πληροφορίαι του ἔχουν ίδιαιτέραν ἀξίαν. Νομίζω διτὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποκλείσωμεν τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ή δὲ σύνθεσις τοῦ ἀπολυτικίου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόφεως μαξ.

Ἐκ τῆς ἐπιτοπίου ἐρεύνης, τὴν δοπίαν ἐνήργησα, καὶ ἐκ τῶν πληροφοριῶν, τὰς δοπίας συνέλεξα παρὰ τοῦ νῦν ἐφημερίον τοῦ ναοῦ πατρὸς Χαραλάμπους Τερπινίδου. ὑπῆρετοντος ἔκει ἐπὶ εἰκοσαετίαν, διεπίστωσα τὰ κατωτέρω.

Τὸ ἀπολυτίκιον εἶναι γνωστὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ πολλῶν ἑτῶν καὶ ψάλλεται τὴν Παρασκευὴν τῆς Διακανησίου, ὅτε καὶ ἐορτάζει ὁ ναός, ἀλλὰ δὲν ἐτυπώθη εἰς ἐκκλησιαστικόν τι βιβλίον, διατηρῆσαν, οὕτως εἰπεῖν, τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἀπολυτικίου, συντεύνοντος μόνον διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ο συντάκτης ὅμως ἴερομόναχος Γρηγόριος ἥτο ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους καὶ τὴν ίστοριάν τοῦ ναοῦ, ὅπως ἄγνωστος ἥτο καὶ ἡ χρονολογία, καθ' ἣν τὸ ἀπολυτίκιον συνετέθη.

'Ωσαύτως ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ἐπισυμβάντος θαύματος διεσώθη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἀλλ' οὐδὲν γραπτὸν μνημεῖον ὑπῆρχε δι' αὐτήν. Ἡ ίστορικὴ σημείωσις, ἥτις ἀκολουθεῖ τὸ ἀπολυτίκιον, δισφατίζει ἀποτέλως τὴν δῆλην ὑπόθεσιν, διότι μανθάνομεν τῷρα καὶ τὸν συντάκτην τοῦ ἀπολυτικίου ἴερομόναχον Γρηγόριον καὶ τὴν ίστοριάν τοῦ θαύματος τούτου. Εἰς τὸ σφέδμενον καὶ σήμερον ἀγίασμα τοῦ ναοῦ ὑπάρχει τόσον τὸ κουβούκλιον, ὅσον καὶ τὸ ἀναφερόμενον τετράγωνον γουδί, ἐκ τοῦ δοπίου ἀνοβλύζει ἐλαχίστη ποσότης ὅδατος. Μάλιστα ἄνωθεν τοῦ γουδίου μεταγενέστεροι ἐποπούτησαν παλαιὸν μαρμάρινον περιστύλιον μὲ παραστάσεις πιθανῶς πυὸς διακόσμησιν.

¹ Τρεῖς λέξεις ἐφθαμψιέναι καὶ δυσανάγνωστοι εἰς τὸ φιλιάνιον.

² Ετος 1486.

Ο ναὸς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Λαοδηγητοίας, Παναγίας Λαγουδιανῆς, Ταουσάνν μαναστὶρ κατὰ τοὺς Τούφους) εἶναι παλαιός, κτισθεὶς πιθανῶς κατὰ τὸ 1460 - 1480. Ὡς με ἐπληροφόρησεν ὁ νῦν ἐφημέριος, ὑπάρχει παράδοσις, ὅτι ὁ ναός, ἡ μᾶλλον ἡ μονή, ἦτο γυναικεία καὶ ἔξηρτάτο ἐκ τῆς Μονῆς Βλαττάδων. Ἀπετεφρώθη ἄγνωτον πότε ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἀνφοδομήθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως κατὰ τὸ ἔτος 1802 ὑπὸ τοῦ Χρήστου Μενέξε, ¹ προύχοντος τῆς Θεσσαλονίκης, σφαγιασθέντος κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821.² Ο αὐτὸς ἐφημέριος μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ὁ θεμέλιος λίθος τῆς ἀνεγέρσεως τῆς μονῆς διεσφέζετο ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ καὶ ἔφερε χρονολογίαν 1403. Δυστυχῶς κατὰ τὴν ἀνέγεσιν καταφυγίου κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον οἱ κατασκευάζοντες τοῦτο ἐργάται κατέστρεψαν τὸν λίθον χρησιμοποιήσαντες τὰ τεμάχια διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ καταφυγίου. Ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ ὑπῆρξεν ὁ Καυταντζόγλου τῆς γνωστῆς ἐκ Θεσσαλονίκης οἰκογενείας.³

Τὸ χειρόγραφον

Γρηγόριος Ἰερομόναχος εὐφημέριος ⁴ τῆς Κυρίας Θεοτόκου Λαγουδιανῆς.

Ἄπολυτίκιον τῆς Κυρίας Θεοτόκου ἥκος Απ'

Τῆς πηγῆς σου τὰ ωῆθρα ⁵ ἀνυμνοῦμεν πανύμνητε
ἄ εξ ἀκροτόμου τῆς πέτρας ἀναβλύζη ἀρρωα,⁶
τὸ θαῦμα ἐκπλήττει πάντα νοῦν, πῶς λίθος ἀκένωτος
πηγή, ἀλλ' ἐκ ταύτης ἀπαντλοῦντες τὸν ίαμάτων
ἔκαστοι τυγχάνουσι καὶ πάντα τὸ ὄνδρο γίνεται
αὐτοῖς ἐν πίστει λαμβάνουσι αὐτόν χάρις τῇ ἀντιλήψει
σου ἀγνή, Χάρις ταῖς προστασίαις σου, Χάρις τοῖς θαυμασίοις,
μόνη μητράνανδρε.

1852 Ιωνβ: 'Απριλίου: 10:

Θεσσαλονίκη

δόνημαζόμενος αὐτὸς ὁ Ναὸς τῆς Κυρίας Θεοτόκου ἡ Ζωοδόχος πηγή, καὶ ἔχει τὸ θαῦμα αὐτὸν μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ξεχωριστὸν Κουβούκλιον εἶναι μία Πέτρα σχηματισμένη ἵσον μὲ ἐν γουδὶ τετράγονο καὶ μάλιστα εἰς Καιρὸν τοῦ ἡμέρ Πασιά⁷ ἡ θέλησε νά πάρῃ τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐπαναστάσεως τὸν καιρὸν καὶ ἔτζι ἐβούλουσε τὸ Κουβούκλιον καὶ τὴν Πέτραν αὐτὴν τὴν ἐσφράγισε μὲ πασιάν καὶ μὲ μολᾶν καὶ μὲ τὸν μητροπολίτην μαζὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτής καὶ ἔβαλε ἔναν ἐκκατόνταρ-

¹ Πρβλ. Γρηγόριος Παλαιᾶς, τ. 31 Ιουλίου 1918, σελ. 522.

² Πρβλ. Ι. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀνεξαρτησίας, σελ. 72.

³ O. Tafrai, Topographie de Thessalonique, σ. 185 ὑποσημ. 2.

⁴ Διετήρησα τὴν ὁρθογραφίαν τοῦ χειρογράφου.

⁵ Τὸ ὄρθρον: ωῆθρα.

⁶ Τὸ ὄρθρον: ἀείρροα.

⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ Ὁμέρο πασᾶ Βρυώνη, ὅστις διεδέχθη εἰς τὸ σαντζάκιον Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ ἔτος 1825 τὸν Ἰμραήμ πασᾶν, διάδοχον τοῦ διαβοήτου σφαγέως τῶν Θεσσαλονικέων κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 Μεχμέτ Ἐμίν 'Εμπουλούμπούντ πασᾶ. Πρβλ. Ι. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀνεξαρτησίας, σελ. 150 καὶ τοῦ αὐτοῦ, 'Αρχεῖον Θεσσαλονίκης, σελ. 487. Τοῦ αὐτοῦ Η Θεσσαλονίκη καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, σελ. 34.

χον καὶ ἐφίλαξε τὸ ἡμερωνύχτιον ἔκεινο (ῷ τοῦ θαύματος) ἡ Κυρία Θεοτόκος ἐπλημάρεσε ὁ λίθος καὶ ἐγέμισε, ἡ ἐκκλησία δὴ τὸ ἀπαράτησαν εἰς τοὺς Χριστιανούς.

'Αφηγήσεις διὰ τὴν ἐν Χαλκιδικῇ ἐπανάστασιν τοῦ 1854.

Ἡ κατωτέρῳ ἀφήγησις τοῦ γέρο Γεωργίου Σμαγοῦ ἐξ Ἀγίου Νικολάου Χαλκιδικῆς μοὶ παρεδόθη ἀπὸ τὸν ἐνταῦθα ἐπιθεωρητὴν τῶν τελωνείων κ. Εὐάγγελον Καμιλᾶτον μὲ τὴν παρακλησιν δπως δημοσιευθῆ. Τὴν παραθέτω αὐτούσιαν, ἵνα ἐνταχθῇ παραλλήλως πρὸς τὰ ιστορικὰ στοιχεῖα, τὰ δποὶ ἐδημοσίευσαν δικαιογητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀπόστ. Βακαλόπουλος,¹ δὲ ἐν Νέᾳ Χώρᾳ ἐγκατεστημένος φίλος τῆς ιστορίας καὶ ἐρευνητὴς τῶν ἐκεὶ ἀρχείων Γιάννης Τόζης² καὶ δικαιογητῆς τοῦ Γυμνασίου Πολυγύρου Παν. Γ. Στάμου³ διὰ τὴν ἐν Χαλκιδικῇ ἐπανάστασιν τοῦ 1856.

'Αφήγησις Γεωργίου Σμαγοῦ

Ο Τσάμης Καρατάσος διωρίσθη ὑπλαρχηγὸς Μακεδονίας. Ἀπεβιβάσθη εἰς Συκιὰν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ καίκια ἔφθασεν εἰς "Ορμον Παναγιᾶς Μεγάλη Παρασκευὴ 1854. "Ἐκαμε Πάσχα εἰς "Αγίου Νικόλαον. Μετὰ ἐπεστράτευσε κατοίκους δσους ἡδύναντο νὰ φέρωσιν ὅπλα καὶ ἀφῆσε μόνον 12 τὸνς γεροντοτέρους ὡς πολιτοφύλακας καὶ συνδέσμους εἰς "Αγίου Νικόλαον. Μὲ τοὺς ἄλλους πῆγεν εἰς τὴν Ορμύλιαν. Τὸν πληθυσμὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου τὸν ἔστειλεν εἰς τὴν νῆσον Βορβοροῦ. Εἶχεν 800 - 1000 παλληκάρια ἀπὸ Παλαιάν Ἑλλάδα καὶ ἐπεστράτευσεν ἄλλους 1000 ἀπὸ τὸν "Αγίου Νικόλαον, Συκιᾶν, Ορμύλιαν, Παρθενῶνα κλπ.

Εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ "Αγίου "Ορος καπετάνιος ἀρματωλὸς ἦταν δικαπετάνιος Γεωργάκης καὶ ἐστρατολόγησε μοναχοὺς καὶ κοσμικοὺς ὡς 300 - 500. Τὸν διώρισε δικαπετάνιος ὡς διπισθοφυλακήν. Μετὰ ἀποτυχίαν μάχης Ορμύλιας, κατέφυγεν εἰς "Αγίου "Ορος (Γεωργάκης). Μετὰ παντερεύθηκεν εἰς "Αγίου Νικόλαον, ἀλλὰ τὸν πρόδωσαν καὶ κατεδικάσθη ἀπὸ δικαστήριον Θεσσαλονίκης ὡς ἐπαναστάτης εἰς θάνατον. Κάποιος φίλος του τὸν εἰδοποίησε διτὶ θά κοινοποιηθῆ διότι ἡ ἀπόφασις εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς Ἀγίου Νικολάου καὶ ἔτσι ἔφυγεν γιὰ τὸ "Αγίου "Ορος.

Τὴν πολεμικὴν σημαίαν του, ἀσπρὸ σταυρὸ καὶ φόντο κόκκινο (γιὰ νὰ ἔξαπατήσῃ τὸν Τούρκον), τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Νικολάου ("Αγίος Γεωργίος") καὶ τὴν ἔχρησιμοποιοῦσαν ὡς λάβαρο. Οἱ Τούρκοι δὲν ἔδιδον προσοχὴν εἰς αὐτήν. Ὡς τὸ 1807 ὑπῆρχε, μετά οἱ ἰερεῖς ἐφοβήθηκαν, τὴν ἔκρυψαν κάπου καὶ ἐσάπισε. Σήμερον ἔσωθηκαν τὰ κρυουσσωτά μόνον.

Ο Καπετάν Γεωργάκης κατέφυγεν εἰς Καρυάς φορῶν ράσον, γιὰ νὰ μὴ τὸν ἀνακαλύψουν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπῆγεν εἰς τὴν Παλαιάν Ἑλλάδα, ὅπου ἔλαβεν μέρος εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης.

¹ Α π ο σ τ. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο u. Νέα ιστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς ἐπαναστάσεις τοῦ 1821 καὶ 1854 στὴν Μακεδονία. Ἀνάτυπον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Z', σελ. 63 - 103.

² Γιάννης Αργ. Τόζη, Ἀμερικανικαὶ καὶ ἀγγλικαὶ πληροφορίαι περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 ἐν Μακεδονίᾳ. Μακεδονικά, τ. Γ', σελ. 142 - 207.

³ Παν. Γ. Στάμος. Σύνοψις τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἡρωϊκῶν τῆς Χαλκιδικῆς ἀγώνων. Θεσσαλονίκη 1954.

“Οταν ἐγένοντο αἱ μάχαι εἰς τὴν Ὄρμύλιαν ἡλθεν ἔνα πλοῖο Γαλλικὸ (μὲ τροχοὺς) πολεμικὸ καὶ ἐβύθισε τὰ πλοῖα Καρατάσου, ἐν οἷς καὶ τὴν φρεγάδα του μὲ τὰ πυρομαχικά, καὶ ἀπέκλεισε τὴν Νότιο Χαλκιδικὴ ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ μὴ πάρουν ἐνίσχυσιν (1854).

**

‘Ο Γεωργίος Σμαγὸς εἶναι νίος τοῦ Ἀναγνώστου Σμαγοῦ, δοτις ὥρκίσθη αὐτοπροσώπως ἀπὸ τὸν Καρατάσον εἰς τὸ Τερόν Εὐάγγελιον καὶ τὸν ἄφησεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν 12 παλληκαριῶν τοῦ Ἅγιου Νικολάου, γιὰ νὰ στέλλουν εἰδότες εἰς αὐτόν, τρόφιμα καὶ συνδέσμους. ‘Ο Γεροσμαγὸς τ’ ἄκουσε ἀπὸ διηγήσεις τοῦ παπποῦ του.

‘Ο ἀγροτικὸς διανομεὺς τοῦ Ἅγιου Νικολάου Ἀστέριος Κάργας εἶναι δισέγγονος τοῦ Καπετάν Γεωργάκη.

‘Ο Καπετάν Γεωργάκης ἐπῆρεν ἀμνηστείαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἅγιον Νικόλαον εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Ἐβάπτισε δὲ τὸν Γεώργιον Σμαγὸν τὸ 1876 (γεννηθέντα 1875), δ ὅποιος διηγήθη τ’ ἀνωτέρῳ εἰς τὸν Εὐάγγελον Καμιλᾶτον ἐπιθεωρητὴν τελωνείων.

‘Αργήγησις τοῦ γέροντος Νικολάου Αημ. Βελώνη.

‘Ο γέρων Νικόλαος Δημ. Βελώνης, γεννηθεὶς τὸ ἔτος 1879 εἰς Ταξιάρχην (Λόκοβηγ) Χαλκιδικῆς καὶ διαμένων εἰς τὸ χωρίον Λαγκαδίκια, μᾶς ἀπέστειλε τὴν κατωτέρῳ ἐπιτολήν, ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Εἰς τὴν ἐπιστολήν του ὁ Βελώνης περιγράφει ἀναμνήσεις καὶ ἀφηγήσεις παλαιοτέρων συγχωριανῶν του, χρησιμούς διὰ τὴν τοπικὴν ἴστορίαν τῆς Χαλκιδικῆς, αὗτινες συμπληρώνονταν ὅσα δ νῦν ἔπαρχος Ἀρδέας κ. Ι. Παλαμήδης ἔγραψε εἰς τὸν «Ἐλληνικὸν Βορρᾶν» τῆς Θεσσαλονίκης τὴν 25 καὶ 26 Μαρτίου κατ’ ἀφήγησιν τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀποβίώσαντος γέροντος Ἀργυροῦ, ἐκ Χαλκιδικῆς ἐπίσης. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παραθέτω σχετικὸν ἀπόσπασμα.¹

‘....Λοιπὸν ἐγώ, ἀν καὶ ἔψυγα ἀπὸ τὸ χωριό μου εἰς ἡλικίαν 14 χρονῶν, γνωρίζω τὴν τοπωνυμίαν αὐτήν, διότι ἀκούγα πολλὲς φορὲς τὸν πατέρα μου νὰ ἀναφέρῃ τὸ Ξηρολείβαδο εἶναι στὴν νοτιοδυτικὴ πλευρά τοῦ Χολομώντα καὶ περὶ τὰ 6 ἔως 7 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ κορυφὴν τοῦ βουνοῦ καὶ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς συγκοινωνίας Θεσσαλονίκης Ἀρναίας μέσω Ρεσιτνικίων καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν τοῦ δρόμου ἀπὸ Σιποτνίκια πρὸς Λόκοβην.

Λοιπὸν ὁ Γέρο - Ἀργυρός εἶχε τὸ ἐπώνυμον Σάρος· τὸν γνώρισα ἐκ τοῦ πλησίου πολύ· πήγαινα πολλὲς φορὲς στὸ σπίτι του, δταν ἥμιουν μικρός, διότι εἶχαμε μίαν πνευματικὴν συγγένειαν, δηλαδὴ ὁ πατέρας μου βάφτιζε τὰ ἐγγόνια του. ‘Ηταν ἔνας γέρος μὲ ἀσπρὰ μαλλιά καὶ γένεια καὶ μὲ κόκκινα μάγουλα καὶ τὸ βράδυ τὰ καλοκαίριγια πήγαινε καὶ κοιμοῦνταν στὸ ἀμπέλι καὶ φύλαγε μιὰ κρανιά, γιὰ νὰ μὴν κλέψουν τὰ κράνα.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Γέρο - Ἀργυρός, ὁ Σάρος (διότι ἔτοι λέγονταν καὶ τὰ ἐγγόνια του) ἐτράφιαζε καλαμπόκι, δηλαδὴ τὸ γέμιζε δεύτερη τσάπα, στὸ Ξηρολείβαδο, δταν εἶδαν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ φεύγουν.

Τὸ 1902 διηγούμην τὴν ἴστορίαν τῆς κρανιᾶς εἰς τὸ Στρατόνι, ποὺ δούλευα,

¹ Διετήρησα τὴν φρασεολογίαν τῆς ἐπιστολῆς, διορθώσας μόνον τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη.

καὶ κᾶποιος Λιαριγκοβινός, ποὺ μὲν ρώτησε ἄν τῇ ἡγεμόνᾳ ὁ Γέρο - Σάρης, ἔκαμε τὸν σταυρὸν του καὶ εἰπε «αὐτὸς κοντεύει τὰ ἐκατοτριάντα χρόνια». ἔκτοτε ἐγὼ ἔφυγα ἀπὸ τὴν Χαλκιδικὴν καὶ δὲν γνωρίζω πότε πέθανε ὁ Γέρο - Σάρης.

'Απὸ τοὺς μεταγενεστέρους ἄκουσυα πῶς, ὅταν ἄκουσαν οἱ χωριανοὶ τὸ χαλασμό, ἄφησαν τὸ χωριό καὶ ἔφυγαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ κρύπτηκαν εἰς ἓνα βαθὺ καὶ ἀπότομο λάκκο, τὸν Ἀρχουδόλακα, ποὺ εἶναι δασωμένος¹ ἀπὸ πουρνάρια καὶ ἄλλα διάφορα ἀειθαλῆ² ἔξι ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ κᾶποιο ἀμπέλι, ὑπῆρχε μιὰ μικρὴ καλύβα, δῶν εἶχαν ἀφήσει οἱ χωριανοὶ ἓνα γέρο τυφλὸν καὶ τὸν εἶπαν ὅτι θὰ φρόντιζαν κάθε μέρα γι' αὐτόν.

Τὴν ἄλλη μέρα πῆγαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἔκοψαν ὅλο τὸ χωριό,³ πέρασαν ἀπὸ τὴν καλύβα, ὁ γέρος, τυφλός, μόλις ἄκουσε βήματα, ρώτησε «εἴ! παιδιά, εἶναι μακρὺ τὸ Ρωμαϊκό;». Ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι ἀντὶ ἀπαντήσεως τὸν ἔσφαξαν.

Οἱ Λουκοβίτες ἔμειναν στὸν Ἀρχουδόλακα ὅλο τὸ καλοκαῖρι. Πάγαιναν τὴν νύχτα στὸ χωριό καὶ ἔπαιρναν διάφορα σκεύη, ποὺ εἶχαν ἀνάγκη, ἐπίσης πήγαιναν τὴν νύκτα καὶ θέριζαν διάφορα γεννήματα στὴν Μπλανά καὶ τὴν ἡμέρα μὲ τές γυναικες τὰ κουπάνιζαν, τὰ ἄλεθαν σὲ χειρόμυλα καὶ ἔκαμναν ἀλεῦρον καὶ μπουλγκούρια⁴ δὲν γνωρίζω ἄν πῆγαν τὸν χειμῶνα στὸ Ἀγιον ὄρος.

"Οταν ἥμουν ὡς 12 χρονῶν, πῆγα δύο φορὲς μαζὶ του στὰ μελίσσαια⁵ τὴν πρώτη φορὰ πῆγα στὸ Ἐγρῆ - Μπουτζάκ καὶ Παζαφούδα⁶ περάσαμε καὶ ἀπὸ ἄλλα χωριά⁷ εἰς ἓνα χωριό ἀπὸ αὐτὰ μὲ ἔδειξε ὁ πατέρας μου ἓνα σπίτι ἔρημο χωρίς πόρτες καὶ παράθυρα καὶ μὲ εἰπε πῶς ἔκει μέσα εἶχαν γεμίσει χριστιανούς καὶ τοὺς εἶπαν νὰ βγαίνουν ἕνας ἔξω καὶ στὴν πόρτα τοὺς ἔκοβαν τὸ κεφάλι. Στὸ δεύτερο ταξεῖδι περάσαμε ἀπὸ τὸ χωριό Βασιλικά καὶ προχωρῶντας πρὸς τὴν Γαλάτιστα μὲ ἔδειξε ἕνα ξερὸ χαντάκι, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὴν Γαλάτιστα καὶ μὲ εἰπε ὅταν ἔσκινήσαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ κτυπήσουν τοὺς Χριστιανούς, ἀποφάσισαν σαράντα παλληκάρια νὰ θυσιασθοῦν, γιὰ νὰ γλυτώσουν οἱ Χριστιανοί⁸ στάθηκαν λοιπὸν ἔξω⁹ ἀπὸ τὰ Βασιλικά καὶ ἀρχισαν νὰ τουφεκοῦν στὸν ἀγέρα. Οἱ Τοῦρκοι ἄκουσαν τὸ τουφεκίδι καὶ σταμάτησαν ἔστειλαν δύο ἵπτεις νὰ ἴδουν τί γίνεται καὶ καθυστέρησαν μιὰ μέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Χριστιανοί εἶχαν πιάσει τὰ βουνά¹⁰ τὴν ἄλλη μέρα ποὺ ἔσκινήσαν οἱ Τοῦρκοι, ἔφθασαν στὰ Βασιλικά, πῆγαν νὰ κυκλώσουν τὰ παλληκάρια καὶ τὰ παλληκάρια ἀμυνόμενα χώθηκαν μέσα στὴν χαράδρα¹¹ κυκλωμένα προχωροῦσαν τὸν ἀνήφορο, ὥσπου ἔφθασαν εἰς ἕνα σημεῖον, ποὺ ἦταν καραβάδα τελείωνε σὲ ἀνοικτὸ χωράφι. Ἐκεῖ ἦταν μιὰ γκορτσιά¹² (ἐγὼ τὴν εἶδα, διότι ἦταν κοντά στὸ δρόμο). Τὰ παλληκάρια μαζεύεται κάτω ἀπὸ τὴν γκορτσιά¹³ οἱ Τοῦρκοι τοὺς κύκλωσαν ὀλόγυρά τους καβαλλαρία, οἱ σφαῖρες ἐπεφταν ἀπάνω τους¹⁴ τότε ἔνας νέος πέταξε τὴν κάτα του καὶ τὸ τουφέκι του, πῆρε τὸ γυμνὸ γιαταγάνι στὸ χέρι του καὶ ὥριμης ἀπάνω στὴν καβαλλαρία πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας, ποὺ ἦταν τὸ βουνό πιὸ κοντά, καὶ κουνῶντας τὸ γιαταγάνι δεξιά γαὶ ἀρι-

¹ Πρβλ. I. K. Βασδραβέλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀνεξαρτησίας, σελ. 104².

² Εἰς τὸ δημοσιευθέντα πίνακα τῶν καταστραφέντων χωρίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ Λόκοβη, ἔνθ' ἀν. σελ. 101 καὶ 297.

³ Η ἀφήγησις αὗτη καθ' δλας τὰς ἐνδείξεις ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν εἰς τὴν αὐτὴν τοποθεσίαν περίπου τῶν ἡρωΐκῶν πολεμιστῶν τῆς Συκιᾶς ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Χάφαν. Πρβλ. Βασδραβέλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τὸ μέρος τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας, ποὺ ἦταν τὸ βουνό πιὸ κοντά, καὶ κουνῶντας τὸ γιαταγάνι δεξιά γαὶ ἀρι-

⁴ Γκορτσιά σημαίνει ἀγριωχλαδιά. Συνήθης ὀνομασία εἰς ὀλόκληρον τὴν Μακεδονίαν.

στερά ἄνοιξαν οἱ Τοῦρκοι καὶ χωρὶς νὰ τὸν πετύχῃ καμπιὰ σφαῖρα πρόλαβε καὶ ἔπιασε τὸ βουνὸν καὶ γλύτωσε· οἱ ἄλλοι 39 σκοτώθηκαν ὅλοι ἐκεῖ στὴ γκορτσιά.

”Οταν ἐδόθη ἡ διαταγὴ νὰ γυρίσουν οἱ γειτονοὶ στὰ χωριά τους, ἐκάλεσαν τοὺς μουχτάρηδες νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς. Τότε στὴ Λόκοβη τὴν τιμητικὴν αὐτὴν θέσι τὴν είχε κάπιοις ὀνόματι Γερο - Χρῆστος, ἐπὶ πολλὰ χρόνια μουχτάρης. Συνεννοήθηκαν λοιπὸν τρεῖς τέσσαρες ἀπὸ διάφορα χωριά νὰ παρουσιασθοῦν μαζὶ ἑνωμένοι καὶ στὸν δρόμο ἔνας ἀπὸ αὐτὸν ἐπόρτεινε νὰ σκεφθοῦν τί θὰ ἔπρεπε νὰ εἴπουν ἐκεῖ ποὺ θὰ παρουσιασθοῦν. Τότε ὁ Γερο - Χρῆστος τοὺς εἶπε «Ἄς πάμε πρῶτα στὸν ἄγαν νὰ δοῦμε τί θὰ μᾶς πῇ καὶ ὑστερα ὅταν ἀπαντήσουμε· ἀπὸ τώρα τί βιάζεσθε.»

”Οταν οἱ μουχτάρηδες παρουσιάσθηκαν, τοὺς ἔδωσαν διαταγὴ νὰ συμμαζευτοῦν ὅλοι στὰ χωριά τους, καὶ οἱ μουχτάρηδες ὑποσχέθηκαν νὰ ἐκτελέσουν τὴν διαταγὴν. Ξεκίνησαν λοιπὸν καὶ μάζευαν¹ ὁ καθένας τοὺς δικοὺς του ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη ποὺ βρίσκονταν....»

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣ

’Απὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀειμνήστου Σπ. Λάμπρου εἶναι γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ ζωγράφου Καλλιέργη, τοῦ ζωγραφήσαντος τὸ 1315 τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ εἰς τὴν Βέροιαν.² Τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Καλλιέργη εὑδίσκετο εἰς ἐπιγραφήν, χαραγμένην ἐπὶ λίθου εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ ναοῦ, ὅπως ἀναφέρουν οἱ δημοσιεύσαντες παλαιότερον τὴν ἐπιγραφήν.³ ’Ο Λάμπρος, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν λίθον καὶ τὴν ἐπιγραφήν, ὀλλὰ παρατηρήσας ὅτι ἡ μέχρι τότε καταλογάδην δημοσιευομένη ἐπιγραφὴ εἶναι πράγματι ἔμμετρος, ἀνεδηλοσίευσε ταύτην εἰς στίχους ἐκ τῆς τελευταίας κατὰ τὴν ἐποχήν του δημοσιεύσεως τῆς εἰς τὴν Ἰστέστια τοῦ ἐν Κωνσταντινοπόλει Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.⁴ Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Λάμπρος ὀνομάζει τὸν ναὸν τῆς Βεροίας, ἔνθα εὑδίσκετο ἡ ἐπιγραφή, «ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Περιβλέπτου»,⁵ ἐνῷ ὁ ναὸς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὀνομάζεται ὦρτως «τῆς Ἀναστάσεως Χριστοῦ» καὶ εἶναι γνωστὸς τὸσον εἰς τοὺς παλαιότερον ἰδόντας δῆθεν ἐπὶ τόπου τὸν λίθον καὶ δημοσιεύσαντας τὴν ἐπιγραφήν, ὃσον καὶ σήμερον, ὡς ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.⁶

Διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου ἐπαναλαμβάνομεν τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως τὸ ἐδημοσίευσεν ὁ Σπ. Λάμπρος:

Ξένος Ψαλιδᾶς (ἢ Ψαλίδας) ναὸν θεοῦ ἐγείρει
ἀφεσιν ζητῶν τῶν πολλῶν ἐγκλημάτων
τῆς Ἀναστάσεως Χριστοῦ ὄνομα θέμενος

¹ Διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν ἀμνηστείαν βλέπε Β α σ δ ρ α β ἐ λ λ η ν, ἔνθ' ἀν. σ. 99 ἐξ. καὶ 273. Τὸ φιλμάνιον περὶ ἀμνηστείας φέρει χρονολογίαν 17 Ζίλ Καντὲ 1237 (5 Αὐγούστου 1822).

² Σ π. Λ ἀ μ π ρ ο υ, ”Ελληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Νέος Ελληνομνήμων Ε' [1908], σ. 279 - 281.

³ Βλ. τὰς παλαιὰς δημοσιεύσεις παρὰ Λ ἀ μ π ρ ω, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 280.

⁴ Τόμ. 4 [1899], τεῦχος γ', σ. 129.

⁵ Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 279.

⁶ Π. χ. Μ. Δ ἡ μ ι τ σ α, ’Η Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σφεζομένοις. ’Ἐν Αθήναις 1896, τόμ. Α', σ. 87, ἀριθ. 112.

Ἐνφροσύνη σύνεβρος (=σύνευνος) τοῦτον ἐκπληροῖ.
 Ἰστοριογράφος δνομα Καλιέργης
 τοὺς καλοὺς καὶ κοσμίους αὐταδέλφους μου
 δῆλης Θετταλίας ἀριστος ζωγράφος.
 Πατριαρχική χειρ καθιστὰ τὸν ναὸν
 τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου
 Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν ἔτει [ε] ακρ'.

Σήμερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Στ. Πελεκανίδης ἐτοιμάζει μελέτην περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Βεροίας καὶ ἀναδημοσιεύει μὲν διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις τὴν ἀνωτέρῳ ἐπιγραφήν, λαμβάνων αὐτὴν ἐκ τοιχογραφίας ἐν τῷ ναῷ, ἐνῷ οἱ παλαιοὶ ἐκδόται ὡμίλουν περὶ λίθου.¹ Ἰσως ἡ ἐπιγραφὴ ὑπῆρχε δις εἰς τὸν ναόν, χαραγμένη ἐπὶ λίθου ἀνωθεν τῆς εἰσόδου καὶ ζωγραφημένη διὰ χρώματος ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων τῆς Θεσσαλονίκης.²

Τὸ δνομα Καλιέργης (Καλλιέργης ή Καλλέργης) είναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ διμωνύμου οἰκογενείας, ἡ δποία ἡγωνίσθη ἡρωϊκῶς κατὰ τῶν Βενετῶν κατακτητῶν τῆς νήσου. "Οπως δμως ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ κ. Ξυγγόπουλος, δ ζωγράφος τῆς Βεροίας Καλιέργης, ἐκτὸς μακρινῆς καταγωγῆς, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο Κρήτης καὶ καυχώμενος ὡς ὁ ἀριστος ζωγράφος πάσης Θεσσαλίας (=Μακεδονίας) οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται τῆς Κρήτης. Ἐξετάζων δὲ περαιτέρω ὁ κ. Ξυγγόπουλος δμοιότητας τοῦ ἔργου τοῦ Καλιέργη εἰς τὸν Χριστὸν τῆς Βεροίας πρὸς τοιχογραφίας καὶ μωσαϊκὰ συγχρόνων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης διατυπώνει μὲν μετριόφρονα ἐπιφύλαξιν τὴν ὑπόθεσιν, δτι ὁ Καλιέργης ἦτο πιθανῶς Θεσσαλονικεὺς ἢ τούλαχιστον ἔξεμαθε τὴν τέχνην του ἐν Θεσσαλονίκῃ.³

'Ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης τοῦ κ. Ξυγγοπούλου ἀποσκοπεῖ νὰ φέρῃ τὸ παρὸν σημείωμα. "Εμεινε δηλαδὴ τυχαίως ἀπαρατήρητον ὅτι εἰς σύγχρονον σχεδὸν δημοσιευμένον ἀγιορειτικὸν ἔγγραφον μαρτυρεῖται ἐν Θεσσαλονίκῃ ζῶν ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης. Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Χελανδαρίου τῆς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1322, ἐπτὰ μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, δ 'Αλέξανδρος Δούκας δ Σαραντηνὸς καὶ ἡ σύζυγός του Καλὴ πωλοῦν πρὸς μοναχοὺς τῆς μονῆς Χελανδαρίου τρεῖς οἰκίας των, κειμένας ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἀγίου Παραμίουν. 'Η πώλησις γίνεται ἐνώπιον καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἔξῆς μαρτύρων: «...τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεσσαλονικαίου μεγάλου ἀλλαγίου κῦρο Μηχαὴλ τοῦ Χαμαιδράκοντος, τοῦ ζωγράφου καὶ Γεωργίου τοῦ Καλλίδη η, τοῦ πρωτομαΐστορος τῶν οἰκοδόμων κῦρο Γεωργίου τοῦ Μαρμαρᾶ...». Τὸ ἔγγραφον ὑπογράφει (στ. 113) «δ μεγαλοναίτης σκευοφύλαξ καὶ ταβουλ-

¹ Οὗτω Δήμιτρας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 88. Λάμπρος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 281.

² Βλ. Δ. Ε. Εὐαγγελίδη, 'Η Παναγία τῶν Χαλκέων. Θεσσαλονίκη 1954. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας, ἀριθ. 4, σ. 10, μὲ λάθος εἰς τὸ δνομα τοῦ πρωτοσταθμαρίου κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ζωγραφημένης ἐπιγραφῆς, Νικηφόρου ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ Χριστοφόρου. Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Πελεκανίδου οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀρχικοῦ λάθους τῶν Ρώσων ἀρχαιολόγων. Τὸ ζήτημα ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τοῦ παρόντος σημειώματος.

³ Βλ. André Xyngopoulos, Thessalonique et la peinture Macédonienne. Athènes 1955, σ. 28 - 29.

⁴ Act. Chil. 84, στ. 62 κέ.

λάριος Δημήτριος ὁ Διαβασημέρης¹, πολὺ γνωστὸς ἐξ ἄλλων ἐγγράφων ἀξιωματοῦχος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.²

Ο ζωγράφος τῆς Θεσσαλονίκης Γεώργιος Καλλιέργης, ὁ ἐμφανῆμενος μετ' ἄλλων τιτλούχων εἰς ἐγγραφον μετὰ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ του τίτλου «ζωγράφος» ἐπτά ἔτη μετά τὴν ἀπορεράτων τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, πρόπει νὰ είναι ὁ «ἄριστος ζωγράφος πάσης Θειταλίας» τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ. Οὗτω ἐπιβεβιαύτατα ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Ξυγγοπούλου, ὅτι δὲ Καλλιέργης τῆς Βεροίας, ἐάν δὲν είναι Θεσσαλονίκευς, ἔζη τούλαχιστον ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐκεῖ ἔξεμαθε τὴν τέχνην του. Τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἔνδειξιν, ὅτι ἐξ Θεσσαλονίκης ἔξεκίνησαν οἱ ζωγράφοι τῆς λεγομένης μακεδονικῆς σχολῆς, οἱ ζωγραφήσαντες καὶ ἐκάλησιας τῆς Σερβίας.

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ Τῇ ΒΑΣΙΛΙΚῇ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναοῦ εὑρίσκεται, ὡς γνωστόν, τοιχογραφία, παριστάνουσα ἴστορικὴν σκηνὴν καὶ διακοπτομένη εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπὸ διανοιχθέντος εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην ἐπὶ Τουρκοχρατίας παραθύρου. Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ, στερεώσεως καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης τοῦ μνημείου μετὰ τὴν καταστρέψασαν αὐτὸ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1917 μεγάλην πυρκαϊάν τῆς πόλεως. Ἀντιγραφεῖσα πιστότατα καὶ κατὰ τὰ δύο τμῆματά της εἰς ὑδατογραφίαν, ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Ζιλλιερόν, ἐδημοσιεύθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς δύο πίνακας ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τότε τὰς ἐν τῷ ἥρει πωμένῳ ναῷ ἐργασίας Γ. Α. Σωτηρίου.³ Ἡ δημοσίευσις ἐπανελήφθη κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς πολλάκις καὶ μάλιστα εἰς ἔγχρωμον φωτογραφίαν⁴ καὶ τελευταίως περιελήφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σωτηρίου καὶ τῆς συζύγου του εἰς τὴν ὁριστικὴν περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου μελέτην των εἰς δύο ἐγχρώμους καὶ μὴ πίνακας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ Ζιλλιερόν.⁵ Ἡ λεπτομερής περιγραφὴ τῆς παραστάσεως τῆς τοιχογραφίας εἰς τὸ βιβλίον τῶν Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου⁶ καθιστᾶ ἀρκετὴν τὴν ἀπλῆν ὑπόμνησιν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν ὡς πρὸς τὸν θεατὴν τμῆμα τῆς εἰκόνος παριστάνεται θριαμβευτικὴ ἐσόδος εἰς πόλιν ἐφίππου αὐτοκράτορος, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν τὸ ἐσωτερικὸν βασιλικῆς πλήρους γυναικοπαίδων, εἰς τὴν ὅποιαν εἰσῆλθον ἔνοπλοι ἐπιδρομεῖς, ἐνῷ εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνος διακρίνονται καπνοί καὶ φλόγες καιομένης πόλεως.

¹ Π.χ. Act. Chil. 27, 165 καὶ 178 - 28, 80 καὶ 91 - 29, 83 κ.ἄ.

² Εἰς τὴν ἔκθεσίν του περὶ τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν: Συμπλήρωμα Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 4 (1918), σ. 26 - 27 καὶ πίν. 13 καὶ 14.

³ Γ. Α. Σωτηρίου, 'Οδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1924, σ. 11 - 12. G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d' Athènes, 1932. Edition française par O. Merlier, σ. 156. εἰκ. 85, διθεν παρελήφθη εἰς τὸ βιβλίον τοῦ A. Graba, L' empereur dans l' art byzantin. Paris 1936, πίν. VII, 2. (Μόνον τὸ ἀριστερὸν τμῆμα, ἔγχρωμον).

⁴ Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, 'Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἐν Ἀθήναις 1952, σ. 207 - 9 καὶ πίν. 78 - 9 (ἀμφότερα τὰ τμῆματα καὶ ἔγχρωμα). (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀριθ. 34).

⁵ Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, σ. 207 - 8.

Είς τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τῆς τοιχογραφίας καὶ ὅπισθεν τοῦ ἐφίππου αὐτοκράτορος καὶ τῶν προτομπῶν αὐτοῦ εἰκονίζεται ἀρχιτεκτόνημα. Ὑπεράνω δύο λοξῶς βιαινουσῶν παραλλήλων γραμμῶν εἰκονίζεται σειρὰ ἐκ τριῶν παραλληλογράμμων, φερόντων ἀναγλύφους παραστάσεις καὶ ἀετώματα. Μεταξὺ τῶν παραλληλογράμμων ὑπάρχουν θωράκια. Εἰς τὸ τελευταῖον πρός τὰ δεξιά θωράκιον καὶ εἰς τρεῖς στίχους ἐκ τεσσάρων ἔκαστον γραμμάτων ἀναγράφεται μικροσκοπικὴ ἐπιγραφή, σχεδὸν ἐκλαμβανομένη ὡς διακόσμησις τοῦ θωρακίου.¹ Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετεγράφη ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τῆς τοιχογραφίας οὗτω : ΣΛΕΙΟ|ΤΕCΡ|ΝΟCE καὶ ἔχαρακτηρίσθη ὡς ἐλλιπής.² Τόσον δὲ ἀπῆλπισε καὶ ἄλλους ἴκανούς, ἀποπειραθέντας τὴν ἀνάγνωσιν της, ὅστε ἐγεννήθη ἡ ἀποψία, μήπως πρόκειται περὶ λατινικῆς ἐπιγραφῆς, κακῶς ἀντιγραφίσης ὑπὸ τοῦ ζωγράφου τῆς τοιχογραφίας.³ Ἀλλὰ πρῶτον ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν γενομένη μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἴναι ἀκριβής. "Αν καὶ σήμερον ἐκ τῆς ἀμαρυσσώσεως τοῦ χρόνου ἡ τοιχογραφία ἐγένετο περισσότερον ἐξίτηλος, ἡ μεταγραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς ἔστω καὶ ἐκ τοῦ παρὰ Σωτηρίῳ ἀπεικονιζομένου ἀντιγράφου τοῦ Ζιλλιερὸν (πίν. 73) πρέπει νὰ γίνῃ οὕτω : CNCTO|TESA|NOCE ἡ ἄλλως KNSTO|ΤΕΣΑ|ΝΟΣΕ. Ἐπειτα τὸ διτὶ εἰναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐπιγραφὴ καὶ μόνον ἐκ τῆς παρὰ Σωτηρίῳ ἀπεικονίσεως τῆς τοιχογραφίας ἀποδεικνύει πόσον πιστὸν εἴναι τὸ ἀντιγραφον τοῦ Ζιλλιερόν. Ἡ ἡμετέρα μεταγραφὴ ἡλέγχθη βεβαίως καὶ δι' αὐτοψίας. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ αἱ συντομογραφίαι τῆς ἐπιγραφῆς εἰναι αἱ συνήθεις εἰς τὰ βυζαντινὰ νομίσματα⁴ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ λέγει : Κ(ω)νστ(αντίνο)ς | Τεσανός ἐ(γραψε).

"Ο Κωνσταντίνος Τεσανός λοιπὸν εἰναι ὁ ζωγράφος τῆς τοιχογραφίας, ὁ ὄποιος ἔθεσε καὶ τὴν ὑπογραφήν του εἰς τὴν ἀδιόρατον σχεδὸν ἐκείνην θέσιν. "Ο ζωγράφος οὗτος πρέπει νὰ λάβῃ τὴν θέσιν του εἰς τοὺς καταλόγους τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν Ἑλλήνων ζωγράφων πρὸ τῆς Ἀλώσεως⁵ καὶ δὴ ὡς ζωγράφος τοῦ 7ου αἰώνος, ἐφ' ὃσον ἡ τοιχογραφία τοποθετεῖται εἰς τὸν αἰώνα τοῦτον.⁶ Τὸ ὄνομα Τεσανός φαίνεται ἐθνικὸν καὶ ἵσως προέρχεται ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Ραιτίας Τεσάνα εἰς τὰς Ἀλπεις, ὅπου τὸ νεώτερον Καστέλ Τεσίνο.⁷ Ταύτην κατέστρεψαν βεβαίως

¹ Γ. καὶ M. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ. πίν. 78 (ἔγχρωμος).

² Γ. καὶ M. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 207.

³ A. Ευγγιόπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1949. (Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σειρὰ Θεολογικὴ καὶ Φιλολογικὴ ἀριθ. 2). Μέρος Β': Τὸ Στάδιον, σ. 27 σημ. 2.

⁴ Bλ. προχείρως παρὰ J. Saubatier, Monnaies byzantines. I. Paris 1862 πίνακας, π. χ. πίν. XLΙ, 4 - XLΙΙ, 9 - 10 κ.ἄ.

⁵ Σ π. Λαμπρού, "Ἐλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Νέος Ἑλληνομνήμων Β' (1908), σ. 270 - 289. Bλ. καὶ συμπληρώσεις Τοῦ αὐτοῦ, Νέος Ἑλληνομνήμων ζ' (1909), σ. 210 - 224 καὶ σ. 485 - 6. Πιβλ. Νίκον Α. Βέη, Βυζαντινοὶ ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Βυζαντίς Β', τεῦχ. Α - Β. Ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 457 - 473.

⁶ Bλ. τελευταίως Στ. Π. Κυριακίδην ἐν βιβλιοκριτίᾳ εἰς Μακεδονικὰ 2 (1941 - 1952), σ. 761 - 769, ἔνθα ἡ προηγηθεῖσα βιβλιογραφία.

⁷ Bλ. Max Fluss, Tesana. Ἄρθρον ἐν Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, 2e R., τ. 9, στ. 850. Καὶ Walter Castelli, Die römischen Alpenstrassen über den Brenner, Reschen - Scheideck und Plöcken-

τὸ 590 μ.Χ. οἱ εἰσβαλόντες Λογγοβάρδοι,¹ τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ πόλις δὲν κατφέγθη καὶ κατόπιν, ὥπος κατφέγθη π.χ. καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Οὔννων τοῦ Ἀττίλα καταστραφὲν Σίρμιον.

Γ. I. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΣΤΡΑΠΑΣ

Γνωσταὶ εἶναι αἱ συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ ζωγράφου Μιχαὴλ, τοῦ ἀκμάσαντος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1295 - 1318, ὁ ὃποῖος μετὰ τοῦ ἐτέρου ζωγράφου Εὐτυχίου ἴστόρησαν τὰς ἐκκλησίας τῆς Περιβλέπτου ('Ἄγιον Κλήμεντος' 1295) εἰς τὴν Ἀχρίδα, τοῦ Ἀγίου Νικήτα (1307) παρὰ τὰ Σκόπια καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (1317) ἐν Staro Nagoricino παρὰ τὸ Κουμάνοβον.²

Αἱ συζητήσεις αὐταὶ ἥρχισαν ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Περιβλέπτου κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν τοιχογραφιῶν τῷ 1950 τῆς ἐπιγραφῆς :

Xεὶρ Μιχαὴλ τοῦ Ἀστραπᾶ

Τότε ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ S. Radoje'sic' ὅτι Μιχαὴλ καὶ Ἀστραπᾶς εἶναι δύο διάφορα πρόσωπα καὶ ὅτι ὁ δεύτερος ἦτο πιθανὸν πατὴρ ἢ διδάσκαλος εἰς τὴν τέχνην τοῦ Μιχαὴλ.³ Ἀργότερον, πάντοτε ὅμως μὲ τὴν ἰδίαν βάσιν τῆς ἔρμηνείας τοῦ Radoje'sic', δ. R. H. L. Hamann - Mac Lean ἔθεωρησε τὸ «Ἀστραπᾶς» ὡς πατρῷωνύμιον τοῦ «Μιχαὴλ». Τέλος ἀμφοτέρας τὰς ἀνωτέρω ἔρμηνείας κατέρριψεν ἐπιτυχῶς ὁ Ἄνδρ. Συγγόπουλος, ὑποστηρίξας ὅρθῶς διὰ προσαγωγῆς πολλῶν παραδειγμάτων ὅτι τὸ ἄρθρον τὸ υ, τὸ ὅποιον προτάσσεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὄνοματος Ἀστραπᾶς, δὲν δηλοῖ τὸ ὄνομα τοῦ διδασκάλου ἢ τοῦ πατρὸς τοῦ Μιχαὴλ, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ ἐπίθετον τοῦ ζωγράφου, ἐπιφέρει δὲ ὅτι «οἱ ζωγράφοι, οἵτινες ὑπογράφουν Μιχαὴλ Ἀστραπᾶς εἰς τὸν Ἀγιον Κλήμεντα (Περιβλέπτον) τῆς Ἀχρίδος, Μιχαὴλ εἰς τὸ Nagoricino καὶ εἰς τὸν Ἀγιον Νικήταν καὶ ἵσως Ἀστραπᾶς εἰς τὴν

pass mit ihren Nebenlinien. Philologus 18 (1926). Suppl. Band, σ. 1 - 186, ἰδίᾳ σ. 64.

¹ Max Füss, ἔνθ' ἀν. στ. 850. Πρβ. καὶ Paul. Diac., De Gestis Langob. III, 30. Migne, P. L. τόμ. 95, στ. 533 : «Nomina autem castrorum, quae diruerunt in territorio Tridentino, ista sunt: T es a n a, Maletum etc.».

² Jbornik zastite spomenika kulture I, 1950 (Beograd 1951), 60 κ. ἔξ. μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως. G. Milliet, Sur le nom de deux peintres à St. Nikita ἐν Comptes rendus des sciences de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1934, 223. D. Bošković, Spomenik S.A.N. n. 68, 1938. T o ū a ū τ o ū, Nouvelles byzantines de Jugoslavie ἐν Atti dello Congresso Internazionale di Studi Bizantini II. Roma 1953, 92 κ. ἔξ.

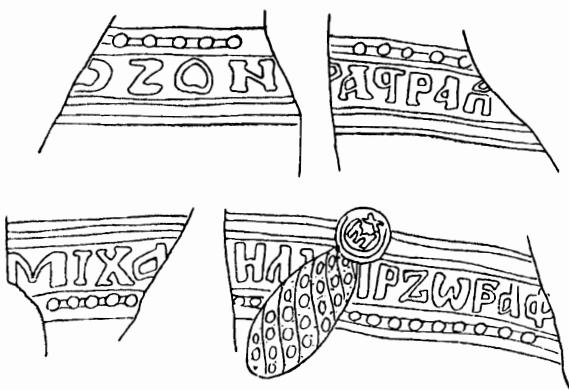
³ S. Radojcic', Die Meister der altserbischen Malerei. Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τ. I. Θεσσαλονίκη 1955, 463 κ. ἔξ.

⁴ R. H. L. Hamann - MacLean, Aus der mittelalterlichen Bildwelt Jugoslaviens. Einzelheiten des Freskenzyklus der Kirche der Gottesmutter von Levis'a in Prizren. Kopien von Zdauka und Branislav Zivkovic'. Austellung von Leihgaben der Jugoslawischen Komission für kulturelle Beziehungen mit dem Ausland, Giessen 1955, 12.

Πριν δένην, είναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.¹ Τὴν δορθὴν αὐτὴν ἄποψιν τοῦ ἡμετέρου σοφοῦ μετ' ἐπιφυλάξεως δέχονται οἱ ξένοι συνάδελφοι,² χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συντάσσωνται μὲ τὰς ὑπὸ τῶν S. Radojećic' καὶ L. Hamann - Mac Lean δοθείσας ἔρμηνείας.

Λύει νομίζω τὸ ὅλον πρόβλημα δριστικῶς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀνδ. Ξυγγοπούλου ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις δύο ἀνεξαρτήτων φαινομενικῶς ἀπ' ἀλλήλων ἐπιγραφῶν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψίν μου εἰς τὸν "Ἄγιον Κλήμεντα" τῆς Ἀχρίδος προσείλκυσαν Ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν μου αἱ ἐπιγραφαὶ - ὑπογραφαὶ τῶν ζωγράφων. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ΝΑ πεσσοῦ, τοῦ ὑποστηρίζοντος τὸν τρούλλον, εἰκονίζεται ὁ "Ἄγιος Δημήτριος ὅρθιος, ἡμιφερμένος στρατιωτικὴν στολὴν. Ἐπὶ δύο διακοσμητικῶν δριζοντίων ταινιῶν εἰς τὸν κορμὸν ὑπάρχουν αἱ ἐν τῇ κατωτέρῳ εἰκόνι ἐπιγραφαὶ, ἐν δὲ τῷ διακοσμητικῷ κύκλῳ εἰς τὴν κάτω ταινίαν, βραχυγραφία.

Πιστεύω ὅτι αἱ δύο αὐταὶ ἐπιγραφαὶ, αἱ ὅποιαι, ὡς ἐλέχθη, ἀνεγινώσκοντο μέχρι σήμερον ἡ μία ἀνεξαρτήτως τῆς ἄλλης, ἀποτελοῦν μίαν συνεχὴ ἐπιγραφήν. Ἡ βραχυγραφία οὐδέποτε ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν, θεωρουμένη μόνον ὡς κόσμημα.

'Αναγινώσκω :

*Μιχαήλ χ(ε)ίρ ζωγραφ
(ι)ζων Ἀστραπᾶ*

ἡτοι :

Μιχαήλ Ἀστραπᾶ χεὶρ ἡ ζωγραφοῦσα.

Εἰς τὴν τελευταίαν συλλαβὴν τῆς λέξεως ζωγραφοῦσας οὐ γράφεται ὑπὸ μορφὴν ἀμφίβολον. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κανονικὴν μορφὴν τοῦ ὅμιλοῦ, ἡτοι συναντᾶται εἰς πάσας τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος, ἐνταῦθα είναι τοῦτο καρδιόσχημον, ὅμοιον πρὸς δλα τὰ ὥμεγάλα τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Μιχαήλ, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι εἰναι κλειστὸν ἄνω.

¹ A n d. X y n g o r o u l o s, Thessalonique et la peinture macédonienne. Athènes, 1955, 34 κ.εξ. 39.

² O. D e m u s, Die Entstehung des Paläologenstils in der Malerei (Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress München 1958). München, 1958, 47 σημ. 207.

·Η δὲ ἐν τῷ κύκλῳ βραχυγραφία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῇ διττῶς :

- α) *M(i)χ/αηλ*
- β) *X(ελρ) M/ιχαηλ*

Προκρίνω τὴν ἀνάγνωσιν Μιχαήλ, ἔχων ὑπέρ μου τὰς σχετικὰς βραχυγραφίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀρχαγγέλου, μολονότι ἐκεῖ οὐχὶ σπανίως προστίθεται καὶ τὸ η.

Κανονικῶς ἡ ἐπιγραφὴ ἔπειτε νὰ εἴχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἄνω ταινίαν καὶ νὰ ἐσυνεχίζετο εἰς τὴν κάτω. ·Η αὐτιστροφή, ἥτις παρουσιάζεται ἐδῶ, ἀποδοτέα εἰς κακὸν ὑπολογισμὸν τοῦ χώρου. ·Ο Μιχαὴλ δηλ. ὑπελόγισε μὲ τὴν ὑπογραφήν του νὰ καταλάβῃ τὴν μίαν μόνον, τὴν κάτω, ταινίαν, ἥτις εὑρίσκεται καὶ εἰς κανονικὸν ὑψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, διὰ τὴν εὐχερῆ ἀνάγνωσιν ὑπὸ τοῦ θεατοῦ, ἀλλ’ ἐν τῇ πράξει ἀπεδείχθη ὅτι ἡτο ἀνεπαρκῆς ἡ μία μόνον κενὴ ἐπιφάνεια καὶ ἀνακαστικῶς ἐσυνέχεισε καὶ εἰς τὴν ἄνω.

·Οσον ἀφορᾶ εἰς τὴν μετοχὴν ζωγράφον ἀντὶ διαφορικού, ἥτις παρεσύρθη ἀπὸ τὸ κύριον δνομα, τὸ ὄποιον ἔξελαβε ὡς ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς ἀντὶ τῆς λέξεως χεὶς ο. ·Ἄλλωστε τοι-αῦται γραμματικὰ ἀνωμαλίαι δὲν εἶναι οὔτε αἱ πρῶται οὔτε αἱ τελευταῖαι. Πλήθυς παρομοίων περιπτώσεων συναντῶμεν καθημερινῶς εἰς βυζαντινὰς ἐπιγραφάς. ·Εξ ἄλλου φαίνεται ὅτι διαφορικός δὲν εἴχε καὶ ἀρκετὴν γνῶσιν καὶ πεῖραν τῆς γλώσσης. Διότι εἰς ἄλλην ἐπιγραφήν, γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός, ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα, εἰς τὸ δνομα. Ε ὑ τοῦ χεὶς ἀντὶ τοῦ ὑψοῦ τίθεται λότα,¹ ἐνῷ ἀλλοῦ καὶ εἰς τὴν ἴδιαν ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸν δνομα εἶναι ὁρθῶς γεγραμμένον.

·Η νέα ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ αἱ δλίγαι σχετικαὶ παρατηρήσεις πεύθουν, νομίζω, ὅτι Μιχαὴλ καὶ Ἀστραπᾶς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸν πρόσωπον.

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

ΥΠΗΡΞΕ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ Ο ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ROTONDA) ΚΑΙ ΠΟΤΕ ;

1. Στὴ μελέτη μου «Ο ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonda) ὡς μητρόπολις Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα»² προσπάθησα νὰ ἔξακριβώσω ἀν ἡ ὄνομασία Παλαιὰ Μητρόπολις ἡ Eski Metropol, ποὺ ἀπέδιδαν στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonda) οἱ «Ἐλληνες καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα, προέκυψε ἀπὸ ἓνα πραγματικὸν γεγονός. Στὴ μελέτη μου ἔκεινη ἀνέρερα ὅτι ἡ παράδοση ἐπίζουσε ἀκόμη ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ στόμα μιᾶς γραίας, ἡ δοπία μάλιστα ἔλεγε ὅτι τὸ σπίτι τῆς (γωνία δδῶν Τσουφλῆ - Ἀγ. Γεωργίου) χρησίμευε ὡς μητροπολιτικὸ κατάστημα καὶ δύο ἄλλα συνεχόμενα ὡς μητροπολιτικὴ κατοικία, «ταν μητροπολίτης ἦταν, καθὼς λέν, ὁ Ἀγ. Θεωνᾶς». Δηλ. τὸ νέο στοιχεῖο τῆς προφορικῆς αὐτῆς πληροφορίας μᾶς ἔφευνε πίσω στὸν 16ο αἰώνα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ διποίου ἔζησαν δύο μητροπολίτες μὲ τὸ δνομα Θεωνᾶς (Α' καὶ Β'). Τὴν ἀποφη αὐτὴ προσπάθησα νὰ τὴν ἐνισχύσω μὲ τὴν εἰδηση, ὅτι μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) ἐπὶ τῆς ἀρχειρεατείας Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου «καθηλώθησαν» πολλὲς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης «πλὴν τοῦ βωμοῦ», ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ ἔξαίρεση ἔγινε, ἐπειδὴ ὁ «βωμός», δηλ.

¹ D. B o s k o v i c', ἔνθ' ἀν. 49 εἰκ: 7.

² Μακ. Ἡμερολόγιον, 16 (1940), σ. 245 - 250.

ἡ Rotonda, ἡταν μητροπολιτικὸς ναός. Συμπέρασμα λοιπὸν τῆς μελέτης μου αὐτῆς, ποὺ στηριζόταν δῆμως σὲ ἀσθενῆ καὶ ἀνεπαρχῆ ἵστορικὰ στοιχεῖα ἡταν 1) ὅτι ἡ Rotonda κατά τὸν 16ο σιῶνα ἡταν μητροπολιτικὸς ναός καὶ 2) ὅτι οἱ δονομασίες Παλαιὰ Μητρόπολις καὶ Eski Metropol γεννήθηκαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ Rotonda ἔπαψε νὰ χρησιμοποιήται ὡς μητροπολιτικὸς ναός.

Ἄργοτερα δὲ Γ. Θεοχαρίδης σιὴ μελέτη του «Ο ναὸς τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης»¹, δην ἀπέδειξε ὅτι ἡ Rotonda ἡταν ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων, ἀνάγει τὴν προφορικὴ ἔκεινη παράδοση στοὺς βυζαντινὸς χρόνους καὶ μάλιστα πολλοὺς αἰώνες πίσω, στοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτη καὶ τοῦ Εὔσταθίου (σ. 50). Τὸ νὰ ἐπιζήσῃ δῆμως μία τέτοια παράδοση τόσους αἰώνες, μιὰ διλόχληρη χιλιετηρίδα, ὑστερεῖ ἀπὸ τόσα καὶ τόσα γεγονότα καὶ ἀλλαγές, εἰναι πρᾶγμα βέβαια πολὺ ἀπίθανο. Στὸ ζήτημα αὐτὸν ἔπανέρχεται καὶ στὴ σ. 54 . 66 προσπαθώντας νὰ δειξῃ μὲ ἀλλεπαλληλες ὑποθέσεις ὅτι ἀπὸ τὸ 1525 καὶ ἔξης μητροπολιτικὸς ναὸς ἡταν ἡ μικρὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, δην σήμερα ὑψώνεται ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸν ἀκριβῶς σταματοῦν οἱ σχετικὲς ἔρευνές του, ἐνῶ ὑστερεῖ ἀπὸ τὸν ἐπιτυχῆ ταυτισμὸ ποὺ ἔκανε τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων μὲ τὴν Rotonda ἡ τὸν γνωστὸ ὡς σήμερα ναὸ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἡταν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν θητὴν μαρτυρία τοῦ Gerlach στὰ 1576,² γιὰ νὰ ἀποδεῖξῃ ἀναμφισβήτητα τὴν χρήση του ὡς μητροπολιτικοῦ ναοῦ κατά τὸν 16ο αἰώνα καὶ ἔτσι νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ μὲ γραπτὰ στοιχεῖα τὴν προφορικὴ παράδοση. Τὴν μαρτυρίαν αὐτήν, ποὺ ἐρχόταν δῆμως σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπόθεσή του, ὅτι ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ἀπὸ τὰ 1525 ἡταν ὁ μικρὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, προσπάθησε βέβαια νὰ τὴν ἔρμηνενη μὲ κάποιο τρόπο λέγοντας ὅτι ἡ φράση τοῦ Gerlach «δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ναὸς οὗτος, εἰς τὸν διοῖνον ὁ Μητροπολίτης ἔχει προσωρινῶς τὴν ἔδραν αὐτοῦ, εἰναι καὶ ὁ ἀνέκαθεν μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως», ἀλλὰ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν λύση τοῦ προβλήματος. 'Ἐπομένως δὲν ἀξιοποιήθηκε ἡ μαρτυρία τοῦ Gerlach, ἡ δοία ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο γραπτὸ στοιχεῖο, γιὰ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι μητροπολιτικὸς ναὸς στὰ 1576 ἡταν ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων ἡ τῶν «Ἀγίων Ἀγγέλων».

Τώρα τελευταῖα ἥλθε στὸ φῶς νέα, πιὸ πειστικὴ μαρτυρία, ποὺ λύνει δριστικὰ τὸ ζήτημα. Εἶναι δύο βιβλιογραφικὰ σημειώματα, ποὺ βρίσκονται στὸν ὑπὸ ἀριθ. 2118 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (ἄλλοτε τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου Θεσσαλονίκης) καὶ τὰ διποτὰ δημοσιεύνονται ἀπὸ τὸν Βασ. Λαούρδα στὴ μελέτη του «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἔγκωματα εἰς τὸν Ἀγιον Δημήτριον» στὸ περιοδικὸ «Μακεδονικά» Δ'. σ. 47 - 162. Τὰ σημειώματα αὐτὰ εἰναι τὰ ἔξης: στὴ σ. 2 τοῦ κώδικα «τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» καὶ στὴ σ. 3 «τῶν αγιο ανκελον». Τί σημαίνουν λοιπὸν αὐτά; Τὸ πρῶτο δηλώνει ὅτι ὁ κώδικας ἀνῆκε στὴ μητρόπολη καὶ τὸ δεύτερο στὴν ἀμέσως ἐπόμενη σελίδᾳ διασφηνίζει ὅτι μητρόπολη εἰναι ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων. Τὸ ὅτι ἡ γραφὴ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν εἰναι τοῦ 16ου αἰώνος, δῆπεις παρατηρήσει ὁ Λ. Πολίτης στὸν ἀνέκδοτο ἀκόμη κατάλογο τῶν συμπληρωματικῶν κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, δείχνει καθαρὰ πιὰ καὶ ἀναμφισβήτητα ὅτι μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς ἐποχὴς αὐτὴς ἡταν ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων. Τὸ συμπέρασμα συγκινεῖ ἀλληλινὰ τὸν ἔρευνητή, ὅταν σκέπτεται πόσον ἀκριβὴς ὑ-

¹ Ἐλληνικά, 13 (1954), σ. 24 - 70.

² Die Kirche darin der Metropolit seinen Sitz habe heisse zu den h e i-
lige n E n g e l n.

πηρξε ἡ προφορικὴ ἔκείνη παράδοση καὶ σύμφωνη μὲ τὴν ἰστορικὴν πραγματικότητα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ αὐτὰ σημειώματα ὑπάρχει καὶ τὸ ἔξῆς στὸ φ. 104β «ἔτους ξ.οζ' (=1539) μηνὸς Αὔγουστου. ἔστιλ(εν) ο σουλτάν Σαΐλεμ να πάρι τα κιονιά εκ των εκκλησιῶν. ἔλαβεν δε απὸ τω ναόν του αγιου Μηνά κιονιά στ' καὶ απὸ το ἐδαφως τρία καὶ από του εἰπομνησκοντος, κιονιά γ' καὶ ἀπὸ τ(ήν) μ(ητ)ρ(ό)π(ο)λ(ιν) κιονιας η'.» Τὸ σημείωμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἄλλη εἰδηση ὅτι «ἐπὶ ξ.οζ' (δηλ. 1569) ἀρχιερατεύοντος ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου, καθηλώθησαν αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς πρῶτον ἡ τοῦ μεγάλου Δημητρίου, εἴτα αἱ λοιπαὶ πλὴν τοῦ βωμοῦ, παρὰ τοῦ δυσσεβοῦς Σουλτάν Σελίμη». Τὴν εἰδησην αὐτὴν τὴ δημοσίευσε ὁ Κύριλλος Λαυριώτης στὸ φ. 62 τοῦ χειρογράφου Δ 41 τῆς Λαύρας μὲ τὴν παρατήρησην ὅτι ἔχει κάποια λάθη στὴ χρονολογίᾳ ἡ στὰ δνόμιμα τῶν σουλτάνων. Καὶ ἐγὼ δὲ τὸ διαπίστωσα δρισμένα λάθη, δημοσίευσα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «καθήλωσιν» τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, καὶ ἐνόμισα ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ ποέπει νὰ τοποθετηθοῦν μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου,¹ ἀλλὰ τώρα, ὕστερο² ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ παραπάνω σημειώματος, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι πραγματικὰ ἀπὸ τὸ 1539, δηλ. δύο περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ ναυμαχία, εἰχε ἀρχίσει δὲ Σελίμ Β' νὰ γίνεται πιεστικὸς στοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ν' ἀποσπῆ κίονες ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς γιὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων τουρκικῶν οἰκοδομημάτων, δημοσίευσα τὸ διάτιττον εἰχε κάνει ἀμέσως μετὰ τὴν ἀλωσήν τῆς δὲ Μουράτ Β.² Ή κατάσταση ἀσφαλῶς θὰ ἐπιδεινώθηκε μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Βλ. Βακαλόποδης, Πολιούχος, ἔνθ' ἀν. σ. 249.

² Αναγνώστης, ἔκδ. Βόννης, σ. 520, στιχ. 16 - 20.